

Katona Csaba

„Mindig beljebb keveredtünk a világháborúba.”¹

Naplók és emlékiratok mint a „nagy háború” forrásai

A 2014-ben az épp centenáriumaéhoz érkező első világháború nemzetközi szinten is fokozott figyelmet kap mind a közvélemény szemében, mind pedig a történeti kutatásban (e két tényező természetesen kölcsönhatásban is áll egymással). Ennek ismeretében nem meglepő a tény, hogy felerősödött az érdeklődés az ún. hivatalos források mellett a magániratok iránt is. Azaz: olyan dokumentumok is kerültek a figyelem homlokterébe, amelyeket eredendően magánemberek vetettek papírra. A jelenség illusztrálására egy nagyon jellemzőnek mondható példát citálnék: ez a <http://www.europeana1914-1918.eu> címen elérhető honlap. Ennek szerkesztői azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy a századik évforduló keltette figyelmet kiaknázva a lehető legtöbb olyan forrást gyűjtsék össze digitális formába, amely kötődik a „nagy háború”-hoz. Ezek között magániratok is akadnak bőséges számban, ami aligha csodáltnivaló: az első világháború mint az első, totális, modern háború szinte minden résztvevő ország minden családját érintette, beleértve nem „csak” a fronton szolgálókat, de a hátszágot, így a honlap révén újabb lehetőség nyílt a magánkézen megmaradt történeti emlékek közkinccsé tételére.

Hiába telt el ugyanis immár száz év, nincs még megírva a „nagy háború” története. Ez az állítás számos aspektusból megállja a helyét, most itt csak egyre utalnék: ahány ember, annyi háború, „alulnézetből” annyiféle érzés, történet, megélés, nézőpont. A történetírás korábbi, szinte egyeduralgó fő csapásirányai, vagyis a politika-, esemény- és hadtörténet fontosságát nem vitatva, rá kell tehát mutatni az árnyaltabb megközelítés fontosságára is, aminek keretében nagyobb érdeklődést tanúsíthatunk mindazok iránt, akik e korszak igazi főszereplői voltak. E késedelemnek részben – hiszen a magánforrásokat valamilyen szintű érdeklődés mindig övezte – az oka az, a már említett tényező, hogy ezek közül számos máig magánkézen van, és csak most kerülnek a történészek látóterébe. Épp ideje, hogy értéküket fokozottan megbecsüljük, tartalmukat pedig lehetőség szerint elérhetővé tegyük. Fontosságukra utalva mintegy mottóként

¹ Az idézet Böle Kornél Utaim című kéziratából származik (lásd alább).

idézném Kövér György gondolatát: „*A mikrotörténelem beköszöntével a történetírás eddig anonim szereplői is visszakapják identitásukat és jelentőségüket.*”²

E ponton érdemes egy egészen rövid kitérőt tenni a közelmúlt szakirodalma felé is. Ugyanis épp Kövér nevéhez³ fűződik a *Naplók, emlékiratok annotált bibliográfiája* című alapkutatás, amelynek fő célja a magyarországi közgyűjteményekben őrzött kéziratok, XVIII–XX. századi naplók regiszterének összeállítása volt,⁴ továbbá az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Gazdaságtörténeti Programján belül elindított azon projekt, amelynek eredményei a Szegeden megjelenő *Aetas* ún. *Személyes történelem* különszámában férhetők hozzá.⁵ Ráadásul Kövérnek a Soproni Szemle hasábjain 2011-ben megjelenő tanulmánya számos aspektusra hívja fel a figyelmet a magániratok kapcsán, így a téma iránt elmélyültebben érdeklődő olvasót minden más előtt hozzá, illetve a külföldi szerzők közül Philippe Lejeune-höz irányítjuk.⁶ Ezen túl, a teljesség igénye nélkül, hívnánk még fel a figyelmet – a közelmúltat tekintve – a Soproni Szemle 2011. évi 3. számában található tematikus blokkra (Magán-történelem [Naplók, visszaemlékezések],⁷ a nyíregyházi levéltár tematikus kiadványára,⁸ a Turul 2014. évi 2.,⁹ valamint a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet által jegyzett angol nyelvű Hungarian Historical Review 2014. évi 3. számára (The History of Family, Marriage and Divorce in Eastern Europe)¹⁰, végül pedig Kovács Eleonóra és e sorok írójának két közös írására.¹¹

Visszatérve a szakirodalmi áttekintéstől: a kifejezetten magániratnak nevezhető történeti források közül jelen írásban az első világháború kapcsán kettőre szeretnék figyelmet fordítani, a naplókra és az emlékiratokra.¹² Kutatásuk, túl azon, hogy az egyedi megélés-történetek segítségével mozaikszerűen rajzolódnak ki a „nagy egész” (azaz: a háború) fő vonalai, kifejezetten az egyéni sorsokra fókuszál. A naplók műfaji sajátosságukból adódóan különösen érdekessé válhatnak az elemző történész számára, aki – szükségszerűen – mindig utólag, tehát a pillanatnyi benyomásoktól mentesen, ám az utólagos történések ismeretében, azaz többlétűdség birtokában, ugyanakkor személyes élménytől nem befolyásolva igyekszik megismerni a történeteket.

² Kövér György: *Az eszlári telkes jobbágy és leszármazottai*. In: *Családok, családúk, generációk*. Szerk.: Bana József – Katona Csaba. Bp.–Győr, 2007. [Mediawave Konferenciák I.] 165. o.

³ 2014-ben jelent meg egy ego-dokumentumokkal foglalkozó tanulmánykötete: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, 2014. Ebben az egyik írás kifejezetten 1914. évi magándokumentumokat elemez (a szerző édesapját): Kövér György: *A matúra éve: 1914. 176–192. o.*

⁴ Kövér György: *Én-azonosság az ego-dokumentumokban*. Napló, önéletírás, levelezés. In: *Soproni Szemle*, 2011. 3. sz. 219. o.

⁵ *Aetas*, 2008. 3. sz.

⁶ *Magyarul elsősorban: Önéletírás, élettörténet, napló*. Válogatás Philippe Lejeune írásából. Szerk.: Z. Varga Zoltán. Budapest, 2003.

⁷ *Soproni Szemle*, 2011. 3. sz. (<http://sopszem.sopron.hu/sopszem/2011-LXV-3.pdf>).

⁸ *A személyes történelem forrásai*. Szerk.: Galambos Sándor – Kujbúsné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2014. [Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Évkönyve, 20.]

⁹ *Turul*, 2014. 3. sz. (<http://www.mhgt1883.hu/index.php/turul-3/2014/turul-30>).

¹⁰ *Hungarian Historical Review*, 2014. 3. sz. (<http://www.hunghist.org/index.php/archive/79-hhr-issue/216-volume-3-issue-1-2014>).

¹¹ Katona Csaba – Kovács Eleonóra: *A személyes emlékezet dokumentumai*. In: *Turul*, 2014. 2. sz. 41–47. o.; Katona Csaba – Kovács Eleonóra: *A személyes emlékezet forrásai*. In: *A történelem segédtudományai I. Genealógia 3*. Szerk.: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Vitek Gábor. Bp., 2015. 157–179. o.

¹² *A témára nézve lásd még: Katona Csaba: Naplók és emlékiratok az első világháborúból*. In: *Tempevölgy*, 2014. 4. sz. 69–75. o.

A napló viszont éppen hogy a pillanatnyi érzések, a későbbi háttértudás híján reflektál sebesen az eseményekre, vagyis rendelkezik azzal a nyomatékosabbnak ható jelentőséggel, amelyet az események azonnali vagy időben közeli rögzítésének ténye kölcsönöz. Ezért pedig az olvasó többnyire hitelt szokott adni a naplónak. Ám ezek az egyéni érzelmek, tapasztalatok még nem kaptak, nem kaphattak elegendő, sőt semennyi időt sem az értelmezésre, értékelésre, mivel a „*napló napról napra teremti az állandóan változó azonosságot, míg az önéletírás egy adott időpontból visszatekintve koherens élettörténet megkonstruálására tesz kísérletet*”¹³ A napló tehát elsősorban, de nem kizárólagosan pillanatfelvétel-szerű megéleltörténet.

Ezzel szemben az emlékiratok, memoárok, visszaemlékezések utólagosan is értékelnek, magyaráznak, mérlegelnek. Rokontható e műfaj a naplóval például a tekintetben, hogy íróik az eseményeket megélték, így érzelmek is árnyalják a papírra rótt gondolatok szövevényét. Ám az emlékiratban, önéletírásban egy-egy eseménysor újbóli (későbbi) felidézésekor arra is van mód és lehetőség, hogy az ott rögzített történet későbbi kimenetelét ismerve, „*súlyozva*” helyezze el az elbeszélő az egyes momentumokat, az éppen a mű írásakor meglévő értékrendje mentén. Vagyis a hangsúlyos elemeket máshova helyezheti, elhagyhat dolgokat, sőt ki is egészítheti olyan tényezőkkel (tudatosan vagy nem tudatosan), amelyeknek az adott eseménysor idején még nem volt tudatában, esetleg fontosságukat nem tudta még felmérni vagy éppenséggel egyenesen légből kapottak/utólag konstruáltak. Mindez emberi: az önéletírás is, a napló is az egyén saját maga általi fontosságérzetét is mutatja. Az emlékezés alanya alapvetően az egyén, még akkor is, ha az emlékezet társadalmilag meghatározott keretek között formálódik és szilárdul meg.¹⁴ Ez az individualizmus mutatkozik meg abban, hogy az egyének saját életüknek, valamint a világról szóló értékeléseiknek olyan fontosságot tulajdonítanak, hogy azt lejegyezzék, de ezt – például épp a világháború esetében – fokozhatja annak felismerése, hogy úgymond a világtörténelmet formáló eseményeket él át az illető.

Nem lehet tehát eléggé hangsúlyozni, hogy a személyes emlékezet dokumentumaiként a naplók és emlékiratok az egyes ember szemszögéből ábrázolnak tényeket: ettől még az úgynevezett hivatalos iratokkal egyenértékű források. Egyes értelmezések szerint – épp ezért – értékesebbek is a történész szempontjából, mivel utóbbiak ugyebár a hivatalos álláspontot tükrözik, azaz csupán a történelem/múlt egy, a mindenkor regnáló hatalom nézőpontjának megfelelő töredékét: „*A korabeli hivatalokban keletkezett [...] levéltári források elsősorban a hatalom ideológiáját, normáit tükrözik és csak ennek tükrében értelmezhetőek*”¹⁵

Ez vitathatatlan, ám ismert, hogy a közgyűjteményekben, így a levéltárakban is számos családi levéltár/irathagyaték lelhető fel és kutatható szabadon, azaz a fent idézett kijelentést árnyalni szükséges. A magániratok történeti értékét többek között épp az adja meg, amire Gyáni Gábor mutatott rá: az újragondolt történeti tudást a permanens újraértelmezés alapozza meg.¹⁶ Nem vitatható az sem, amire Takács Tibor hívta fel a figyelmet, miszerint ha valaki a múltat botor módon maradéktalanul szeretné rekonstruálni, eleve kudarcra van ítélve: „*... a forrásként használt szöveges dokumentumok nem magát a múltat, hanem annak egyféle értelmezését tartalmazzák. A*

¹³ Kövér György: *Én-azonosság* i. m. 221. o.

¹⁴ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Budapest., 1999. 36–37. o.

¹⁵ Majtényi György: *Állami segítség vagy erőszakos asszimiláció? Az 1945 utáni roma történelem forrásairól és értelmezéséről*. In: *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I. Fel. szerk.: Márfi Attila. Pécs, 2005. 131. o.* Erre nézve lásd még: Gyáni Gábor: *Levéltári kánon és történetírói tapasztalat*. In: *Levéltári Szemle*, 2008. 3. sz. 4–9. o.

¹⁶ Gyáni Gábor: *A történetírás újragondolása*. In: Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Budapest, 2010. 14. o.

történelmi tények ezen interpretációk által teremtődnek, ezeken kívül álló >>elemi<< tények nem léteznek a jelenben a múltból, egészen egyszerűen azért, mert a múlt – már elmúlt. [...] A források nem önmagukért beszélnek, ha így volna, semmi szükség sem lenne a történészekre. A múlt eseményei akkor válnak történelemmé, ha jelentést társítunk hozzájuk. Ez a jelentésadó tevékenység a történész fő feladata, ami óriási szabadsággal, egyben nagy felelősséggel is jár.¹⁷ E nehéz történetírói feladat a magániratok esetében éppúgy ott tornyosul a kutató előtt, mint a hivatalokban keletkezett dokumentumoknál.¹⁸

Alappélda az abszolút igazság hiányára nézve, hogy az egyes naplókban leírtak ütköztethetőek is, illetve az, aki utólag forgatja őket, tudhat olyan információkat, amelyeket a naplóirok nem. Ebben az esetben éppen ez az utólagos tudásunk hozza mozgásba a régebben keletkezett szövegek egyes információit. Konkrét példával szemléltetve mindezt: Slachta Etelka (1821–1876) soproni leányzó rendkívüli módon becsülte Széchenyi István grófot (1791–1860), ezért büszkeséggel töltötte el, hogy vőlegényét, később férjét, Szekrényessy Józsefet (1811–1877) a gróf, tudomása szerint, nagyra tartotta. Aligha esett volna tehát jól neki, ha a szeme elé kerülnek Széchenyi e sorai: *„Véletlenül megtudtam, hogy Szekrényessy egy Pesti Kaszinó-könyvet küld a pozsonyi kaszinónak. »Kedveskedni akartam« – és a barom kárt okoz, de nem tudja, hogyan és mikor.»¹⁹*

Vélhetően megrendüléssel elegy csalódást okozott volna az is, ha arról kap információt, hogy bizalmas barátja, Steinbach Lóri (Laura) édesapja, Steinbach Ferenc (1780–?), korábbi pesti városbíró (1819–1825) a bécsi udvar ügynökeként buzgón írta jelentéseit Széchenyiről. Tette mindezt úgy, hogy ez a „legnagyobb magyar” előtt korántsem volt titok: *„Van persze olyan ember is (Steinbach Ferenc kir. jogügyigazgatósági ügyész) akit ide is, a Kaszinóba is feltehetőleg azért hívott meg Széchenyi, hogy legalább intelligens ember írja róluk a jelentéseket.»²⁰*

E későbből eredeztethető tudásnak viszont birtokában van (mint már esett róla szó) bizonyos mértékig, az idők során megszerzett információk függvényében, az emlékirat írója is. A retrospektív jellegnek köszönhetően az események értelmezése, a korábbiakhoz mérten letisztult magyarázata is tetést ölthet az ilyen szövegekben. A memoáriró munkamódszere ezért különféle lehet, felhasználhatja például régi naplóit²¹ vagy alapul vehet levelezést, meghívókat, programot, bármilyen más forrást személyes emlékein túl is. Be is másolhat vagy beragaszthat dokumentumokat munkájába. Itt is érvényes, csakúgy, mint a naplók esetében: a szelekció a szerzőt jellemzi, például pályájáról, életéről mit tartott lényegesnek, mit emelt ki. Talán nem érdektelen e ponton idézni Vágó Márta (1903–1976) József Attiláról (1905–1937) szóló emlékezésének bevezetőjét, amely szinte magyarázkodásnak hat: *„Az ilyen halálraszánt írás leleplezi, kiszolgáltatja az emlékezőt, jobban más írásműnél. 1942-ben másképpen is írtam, mint ahogy ma lehetne. Abban az atmoszférában, ebben az írásban külső szempontok nem szerepelhettek. A hős rajza is csak a belső, kényszerítő emlékvíziót követte. A röpké időben elsubanó alakot igyekezett megrögzíteni és életének egy kis darabját, nem többet és nem kevesebbet. Az emlékek akkor elevenebbek voltak, mint ma. Utóvégre kötelességem kiszolgáltatni az egészet, úgy ahogy van. Mégis, igen nehéz*

¹⁷ Takács Tibor: *A források tere*. In: *Élet és Irodalom*, 2007. 24. sz. 16. o.

¹⁸ Katona Csaba: *Szeriális történetírói kánon és levéltári tapasztalat*. In: *Levéltári Szemle*, 2009. 1. sz. 32. o.

¹⁹ Széchenyi István: *Napló*. Szerk. és bev.: Vízota Gyula. H. n. [Budapest.], 1982. 842. o.

²⁰ Vári András: *Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete*. In: *Korall*, 2005. 19–20. sz. 118. o.

²¹ Kiváló példa erre a naplók alapján, végül befejezetlenül maradt kézirat: *Saint-Exupéry, Simone, de: Őt testvér a parkban*. S. a. r.: *Cerisier, Alban*. Budapest, 2003.

elhatározás ez. Sokat gondolkoztam. Hagyjak ki belőle? Válasszak álnevet? Tartsam magam elé, mint kis maszkot a betűk jellemeinek jelmezes menetében? Vagy álljak ki – talán vezeklésül is – ily meztelenül közéjük? Szokatlan dolog, magánéletünkben egy-egy villanásra a nyilvánosság elé rántott ismerősöket, magamat is, így, ennyire nyíltan megmutatni. Úgy érzem, mintha csukott szemmel szakadékba lépnek.²²

Sokféle indítéka lehet tehát a memoárok szerzőinek is, amikor tollat ragadnak, akárcsak a naplóíróknak: történetmesélés az utókor számára, példaadás, tanulságok levonása, elfojtott keserőségek felidézése, a vélt vagy valós igazságtalanságok enyhítése, öngazolás vagy akár csak a történetmesélés öröme, esetleg szimplán unaloműzés.

Ezek az alapvető indítékok meghatározzák a szerző nézőpontját, a szelekciót. Akadnak olyan emlékiratok is, amelyek kifejezetten egy-egy életszakaszra fókuszálnak: a háborús emlékezések tipikusan ilyenek. Amint gyakorta a háborús naplók is: mindkét esetben megtörténhet, hogy az egyébként naplót nem író, a visszaemlékezésekre nem fogékony ember a rendkívüli élethelyzetben érez késztetést arra, hogy írjon, akár csak azért, hogy így oldja szorongásait. De – épp a háborút tekintve – például ezeknek köszönhetjük, hogy összevethető a hivatali források sugallta kép a magánemberek tapasztalatával: mennyire fedt egymást a propaganda azzal, amit egy-egy ember megélt, mennyire szívárgott le az újságok stb. sulykolta nézőpont a mélyebb rétegekre, miként reflektáltak ezekre a hétköznapiak hősei.

Összegezve: alapjában véve – a közös elemek ellenére – mindkét dokumentumtípus más és más forráskritikát igényel a kutatóktól, de már az olvasótól is. Ami azonban kétségtelenül közös a (világháborús) naplók és emlékiratok esetében: nagymértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megértsük, a kortársak hogyan élték meg az első világháborút. Ennek az írásnak a célja tehát az, hogy jelen elméleti felvezetést követően egyes első világháborús példákkal illusztrálja mindazt, amit fentebb elemeztünk, kifejtettünk.

1. A somogyi szakács naplója

E frontnapló írója, Csendes János a Somogy vármegyei Mernyén született 1889-ben, paraszti családban. Az ő naplója valójában a világháború előzményeihez kalauzolja az olvasókat.²³ Csendes feljegyzései 1910-től datálhatóak, hiszen a naplóíró már a Balkán-háborúban is aktívan részt vett. Nevezetesen előbb a szerbiai hadszíntérre került, majd – immár a „nagy háborúban” – az orosz, még később a román, innen pedig az olasz frontra vezényelték. Ezeket a harcokat – számos katonatársával ellentétben – szerencsésen átvészelte. A háború után somogyi szülőfalujában folytatott gazdálkodó életmódot és már idős emberként, 1975-ben fejezte be életét Kaposváron.

Naplója számos sajátos érdekesség hordozója: a seregben ugyanis Csendes szakácsként szolgált, így feljegyzéseiben főszerepet kaptak az ellátásra vonatkozó leírások, sőt az 1910-

²² Vágó Márta: József Attila. Budapest, 1978.

²³ Naplója az ez év 2014 nyarán tragikusan fiatalon elhunyt kaposvári levéltáros, Vonyó Anita magántulajdonában volt: *hogyan beletekinthettem, azért utólag is köszönetet mondok neki*.

es évek receptjeit is feljegyezte. Azaz: feljegyzései adalékokkal szolgálnak a korabeli hadtáp történetéhez. Csak példaként említem, tudjuk, hogyan készítette el az alábbi ételeket (megőrizve helytelen írásmódját): *bus leves, hamis leves, gulás, spárga, karfion, kel káposzta, főzelék krumpli bol, bab főzelék, paradicsom szosz, hagyma szosz, natur sniczi, büftök, zsvány pecsenye, dinsztiült bus, rántot csirke, fasírt pecsenye, krumpli ganérung, krumpli püre, zsiron sült krumpli, rántot rizsa, térsza, cserép fánk, palacsinta*. Látnivaló: ezek többségét ma is elkészítené különösebb gond nélkül egy háziasszony.

A háború elhúzódásával azonban e bőséges ellátmány idővel igencsak megcsappant. Mutatóba azonban érdemes felidézni a Csenedes János-féle bifszték fennmaradt receptjét: *„a büftök készül vese pecsenyéből és a hust vastagra vágjuk szálán körösztiül egy kicsit meg glofulni és soval kis paprikával magyar borsal meg hinteni lisztbe megforgatjuk és kisütjük”*.

Nyilvánvaló tehát, hogy amit Csenedes lejegyzett, az részben munkaköréből, részben pedig ehhez tapadó élénk érdeklődéséből, mondhatni mestersége elhivatottságából fakadt. Ám Csenedes az általa vezetett naplóba – szerencsére – nem csak a hadtápellátással kapcsolatos bejegyzéseket rótt. Találunk benne egy levéltervezetet is, méghozzá olyat, amelynek célja egyértelműen egy hölgy szívének(?) megnyerése volt – avagy nem is egyé. Fontos tényező ez, hiszen kitűnik, hogy háború ide vagy oda, e fontos téma nem szorult háttérbe Csenedesnél. Életvidám egyénisége, kaján érdeklődése a harci zaj közepette is az alábbi sorok papírra vetésére sarkallta: *„Kedves kisaszon! [...] Nem ohajtok hosszasan beszélni érzelmeimről s mindjárt ki is mondom, hogy ön ojan hatást tet rám amejet nő sohasem. Ön az első nő, ki meg dobantota szívemet és etől meg sem fogok szabadulni. Érzem teljes életemben érzem, hogy csak ön tehet boldogá engemet s nincs nagyobb vágyam anál, hogy én is hasonlóan boldogá tegyem önt. Megkérem tehát a kezét legyen az én feleségem. Öntül fűg most a boldogságom és boldogtalanságom. Izenyje meg, hogy meglátogathatom e. Válaszábol meg fogom érteni, hogy lehet e reményem a boldogságra vagy pedig örökre le kel önönről mondanom. Pá pá választ kérek! Vége”*

Sajnálatos módon azt, hogy ki(k) volt(ak) a címzettek, nem tudjuk, aminthogy azt sem, hogy célt ért-e a derék szakács a levéllel. Mint már utaltam rá, egyáltalán nem kizárt az sem, hogy afféle generál-levéllel, általános levéltervezettel van dolgunk. Ezen érdeklődési köréhez kapcsolódik, ám kétségkívül kevésbé romantikus módon, a napló egy másik bejegyzése is. Ebben a szakács arról fantáziált, hogy milyen lesz majd hazatérni a háborúból Kaposvárra, ha egyszer majd véget ér a csatazaj. Sajátos adaléka ez a bejegyzés a magyar honvédség és a k. und k. közös hadsereg közötti rivalizálásnak is, de igazi érdekessége mégis az, hogy a fenti „szerelmes levelet” jegyző Csenedes egész egyszerűen prostituáltakat képzel el afféle sajátos fogadóbizottságként: *„Aszt a napot megérni egy boldogság mikor hazám határát lépem át. Befütyentet már a gőzös Kaposba. Ot ál minden kurva. Szerbusz lányok mondjátok hogy mi ujság kit szeretek honvédet e vagy közös bakát. Kiáltottak mind ezekre a kúrvák éljenek a bileki katonák.”*

Hogy valóban milyen körülmények között zajlott Csenedes hazatérte, arról már hallgatnak a források. Csak az bizonyos, hogy a naplóban megjelenő, elsöre talán meglehetősen közönségesnek ható vágy sokkal inkább emberinek nevezhető. A háborúból a békébe vágyó, akár hedonistának is nevezhető, de feltétlenül létszerető ember gondolata és érzésvilága ez. Mindezt pedig egy olyan napló őrizte meg számunkra, amit vélhetően nem az utókornak készült, csak magának írta. Ám épp ez az őszintesége ruházta fel egy igencsak egyedi jellemzővel.

2. A soproni cigányzenész naplója

Csenedesétől gyökeresen eltérő prioritásokkal, sokkalta inkább a lélek finom rezdüléseire fókuszálva írta hosszasan frontnaplóit a golyózáporok közepette a soproni illetőségű Munczy Béla (1896–1938) cigányzenész. Az ő írása már csak azért is fontos forrás, mert tudott, hogy a cigányság kutatóinak dolgát rendkívüli módon megnehezíti, hogy jószerivel csak róluk, nem pedig tőlük maradtak fenn írott források.²⁴ Munczy Béla frontnaplóit a Soproni Levéltárban rejtőzték,²⁵ amíg D. Szakács Anita főlevéltáros rájuk nem irányította a figyelmet.²⁶

Munczy Béla, ez a maga korában igen neves cigányzenész-famíliából származó szerény fiatalember, a családi tradíciókat követve, hegedülni tanult. Ebben segítségére volt kétségtelen tehetsége, ám annak kibontakozását meggátolta az, hogy a háború őt sem kímélte, besorozták katonának. Munczy szolgált az olasz (1916), majd pedig az orosz–lengyel (Ez itt jó így!) fronton (1917) is. A háború lelkiileg erősen megviselte őt, hiszen egyáltalán nem volt militáns típus, sokkalta inkább elhivatott művészlélekként jellemezhetjük, amit kiválóan illusztrál az alábbi mondata: *„Ha úgy sebesülnék, hogy nem tudnám foglalkozásomat folytatni, jobb, ha ott maradok!”²⁷*

Kulcsmomentum ez a gondolat, Munczynak ugyanis a fronton is folyvást a zene körül forogtak a gondolatai, folyamatosan visszavágyott megszokott közegébe, és azon tépelődött, hogy vajon mikor zenélhet újra? Ez a gondolat újra és újra visszaköszönt naplóiban: *„Most már 8. hónapja is elmúlt, hogy katoná vagyok és a muzsikával nem foglalkoztam és több mint egy hónapja, hogy hegedű nem volt a kezemben.”²⁸* Ami némi könnyebbséget jelentett számára, legalábbis lelkiileg, az az volt, hogy a békésebb napokon a fronton is zenélhettek cigányzenekarok a katonák szórakoztatására: *„Beszélték, hogy van itt egy kis roma banda a tisztek részére. Este felé felkerestem őket. Kettő járt a papával egy bandába, egyik a Banda Manczi öccse. Szerencsések! Ha az ezred pihenőbe jön, akkor mint cigány zenekar a tisztek részére szerepelnek, és ha állásban van, akkor vissza mennek a Trainhez. Megkértem őket, ha tudnak valamit az érdekeimben tenni, úgy tegyenek.”²⁹*

Meglehet, kérése nem talált süket fülekre. Hogy valóban ezért-e vagy másért, azt nem tudjuk, de a napló elárulja, hogy Munczy 1917-ben a fronton zenélő pótbanda tagja lehetett, vagyis a sajátos viszonyok között ugyan, de mégis ismét hangszert ragadhatott: *„Megkaptam a hegedűt és a százados muzsikáltatott velem. Velem meg volt elégedve, egy brácsás is van az is kapott brácsát. Még egy hegedű van azt meg egy falusi roma kapta meg. Ez szegény nem sokat tud. A századosnak sem tetszett. Még egy szakasz vezető is jött hozzánk. Ez nagyon ügyes, mi alkotjuk a pót zenekart. [...] Holnap ide hurcolkodunk a többi romához, kapunk egy külön fedezéket és együtt lesz az egész banda.”³⁰*

A front tehát minden szörnyűségével együtt sem tudta zenei elhivatottságát, illetve terveit,

²⁴ Nágó Zsuzsa Emese: *Roma holokauszt*. In: *Korunk*, 2006. 11. sz. 108. o.

²⁵ *Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára*. XIV. 152. Munczy Lenke iratai. 2. d. 4. tét. Munczy Béla frontnaplóit.

²⁶ D. Szakács Anita: *Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnaplóit (1916–1917)*. In: *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Fel. szerk.: Márfi Attila. Pécs, 2009. 91–95. o.*

²⁷ D. Szakács: i. m. 93. o.

²⁸ D. Szakács: i. m. 93. o.

²⁹ D. Szakács: i. m. 93. o.

³⁰ D. Szakács: i. m. 93. o.

vágyait megtörni. Igencsak jellemző rá ugyanakkor, hogy Ferenc József haláláról csak úgy emlékezett meg, hogy egyszerűen szegény öregként említette a királyt.³¹ Ezt követően az új uralkodó, IV. Károly fronton tett látogatását személyesen élhette át a zenész, de az erről szóló leírásban nem lelhető fel magasztos vagy emelkedett hangütés, a megszerzett frontélmények láthatóan a háború minden pozitív elemmel átszótt propagandáját felülírták Munczy esetében. Az sem kizárt persze, szubjektív forrásról lévén szó, hogy a maga lelkiállapotát „látta bele” az új királyba, aminthogy az is, hogy IV. Károly valóban megtörtén érkezett régóta harcoló katonáihoz: „9 óra után jött a király! Minden kitüntetettet megszólított. Egész közel beszélt hozzájuk. A hátam mögött állt a hadapród és annak is van kitüntetése, hát ahhoz is beszélt. Így egész közel állt hozzám. Kék szeme, szőke haja és bajusza van, közepes magas. Nagyon meg van törve, nem úgy néz ki mint a fényképeken.”³²

Hogy Munczy mikor szerelt le, nem tudjuk pontosan, annyi bizonyos csupán, hogy utolsó háborús naplóbejegyzései 1917-ben keltek. Szerencsére nem szenvedett olyan sérülést, ami derékba törhette volna karrierjét. Hazatérte után régi vágyát teljesítve, végül zenekart alakított Sopronban, ami biztosította további megélhetését. A naplóíró cigányzenész pályája mégis csonka maradt: alig túl a negyvenen, fiatalon hunyt el. Naplója egy olyan embernek állít emléket, akitől nagyon távol állt a háborús gondolatosság: egy kiteljesedni vágyó művész örökítette meg a maga és bajtársai lelki és testi szenvedését a frontnaplóiban.

³¹ D. Szakács: i. m. 94. o.

³² D. Szakács, i. m. 94. o.

3. A tordai asztalos emlékezése

A kevéssel az események után, de mégsem azonnal, tehát nem napló formában papírra vetett élményeknek ékes példája Foris Géza tordai asztalos (1890–1977) visszaemlékezése.³³ Foris, ez a művelt, a történelem, földrajz, irodalom irányába rendkívül nyitott, ám kétkezi munkából élő erdélyi férfi, későbbi ötgyerekos apa, éppen a háború éveit alatt nősült meg, történetesen 1916-ban. Joggal merül fel a kérdés, hogy miért nem a fronton szolgált ekkor?

Valójában épp a háború okán nyílt erre módja, ugyanis rövid frontszolgálatot követően, sebesülés miatt haza kellett térnie. Az általa átélt frontélményeknek összességében csupán töredéke maradt fenn, amelyeket nem naplóként, hanem emlékezések gyanánt, de kifejezetten a friss élmények hatása alatt, még 1915-ben vetett papírra. Fontos tehát rámutatni: olyan visszaemlékezéssel van dolgunk, amely megírását a nemrég szerzett élmények ösztönözték, vélhetően a sebesülés miatt fizikai tétlenségre kárthatott férfi lelki és testi állapotával összhangban, hiszen az írás művelése a

korlátozott mozgásból fakadó állandó unalom elűzésére is szolgálhatott változatosságként.

Ami magát az írásművelt illeti: Foris visszaemlékezése szinte mentes az érzelmektől. Mind Csendes már-már švejski frivolsága, mind pedig Munczy kifinomult érzékenysége távol áll tőle. Foris munkája alapvetően a hadműveletekre, a harci eseményekre, a nagyon is konkrét háborús történésekre emlékezik. A fizikai megpróbáltatásokkal, így súlyos sebével (golyót) kapott a lábába) kapcsolatos események leírására fordított inkább gondot az asztalos, néha már-már naturálishan részletesen.

Nagyon határozott vonása Foris írásának az is, hogy érezhetően nem kételkedett abban, hogy jó ügyért, a hazáért, az igazságért, a királyért fogott fegyvert (igaz, azt nem tudjuk, e hite később megrendült-e?), megtorlandó az ellenség galádságát. Emlékezésének közreadója mutatott rá: „... előtűnnek bizonyos fogalmak (»haza«, »hős«, »hazafiúi kötelesség«), melyeknek jelentéseit a társadalmi emlékezet által őrzött jelentésmezőből a szocializáció során sajátíthatta el, és emelte egyéni tudatába, emlékezetébe. Ezek a jelentések pedig nemcsak a múlthoz való viszonyát, de a jövő percipiálását és értelmezését is meghatározták, így válhatott a halott vagy halálos veszedelmekkel dacoló katona hős katonává.”³⁴ A visszaemlékezés legelső mondata így hangzik: „Elérkezett az a végzetes óra, a mely az egész Európát harcba vért ontani bele sodorta, hogy nemzet

³³ Rendelkezésemre bocsájtásáért Kulcsár Beáta kolléganőmnek tartozom köszönettel. Megjelent: Kulcsár Beáta: „Az 1914/15-iki harcunk az oroszal.” Foris Géza háborús visszaemlékezései. In: *Pro Minoritate*, 2014. 2. sz. 59–84. o.

³⁴ Kulcsár: i. m. 62. o.

Utaim a világháboruban.

Mindig beljebb keveredünk a világháboruba. Min-
1915. ben

Kevésbé lett a remény, hogy hamar vége lesz.

Sőt rémület állta meg hazánkat, amikor a tenger
orosz az osztrák-magyar hadseregre vetette

magát hogy a szorongott franciáktól elvonja
a német haderót. - Az osztrák-magyar hadvezetés
Hötzenbríki Konrád személynél vezérkari főnökével

az élén felfogta a korszalmas orosz hadat, de
végül is bekanyarodott az orosz támadások sora
már hazánkba, már amaron felé is.

A katonáink meggették a hősi kárpáti hegyekben
magukat. De lelki segítség is kellett.

x x x

Magunk részéről házfőnökünk az a gondolat
táradt, hogy szent Margit-hoz kell fordulnunk és
a nagy veszély láttán az iránta való áhítatot
fokoznunk. Terve az volt, hogy a budai Erzsébet
kapott ősi festménykitisztíttatja és oltárra
helyezi, ajátosságokat tartanak előtte.
Többszörös szentMargit- utaim és

nemzet ellen, ember ember ellen és testvér testvér ellen harcoljon.³⁵ E némiképp patetikus felütést követően aztán valóságos sorjázanak a harcok részletes, elmélkedéstől mentes leírásai.

Ugyanakkor, ha nem konkrétan a háborús eseménysor volt a téma, mégis felszínre bukkant Foris érzékenyebb, lírai éneje is: a férfi verseket írt, azokba pedig elsősorban vágyait, reményeit, érzéseit foglalta bele. Így például *A hazáról* című versében: „De én hiszem hogy meg küzdöl mindennel/Még ha tízszer annyi elenség is lépne el/Veled vagyon a menyeknek serege Mert élned kell és élni fogsz drága magyar nemzetem[m].³⁶ Költeményinek zömében saját maga volt a főszereplő. A *Szenvedéseim* az életben című alkotás szerint nem lehetett könnyű a sorsa: „Nem volt olyan évem nem volt olyan napom/Melyen ne szenvedtem volna./ Itten csak röviden kezdem az életem futását/Mert ha sokáig írnam úgy sem bírnám könnyeim hullását/Annyit szenvedtem én már egész életemben/Csoda hogy még élek csoda hogy még vagyok/S nem pusztultam el régen.³⁷ Szintén önmagának állított emléket egy olyan versben is, amely sorainak kezdőbetűi nevét adják ki: „Fönt a léghen a magosban/Olyan fönt hogy láthatatlan már/Repül egy fecske mesze távol/Innen e bus vidékről/Sebesen mint a szélvész/Gondolatom is velle száll/És egy szebb hazába száll/Zord itt minden körülöttem/A szebb jövőbe megy minden.³⁸ A verset ezzel zárta: „Olvassd lefele a nagy kezdőbetűket és találni fogsz egy nevet.³⁹

Sajátos elem írásában, hogy egy ismert nemzetközi toposz, ti. az orosz medvéé hogyan jelenik meg szövegeiben: „Augusztus 10-én az én zászlóaljam indult el Gyulaféhvárról Galiciába a medve oroszokkal küzdeni vagyis az éjszakai zsarnokokkal a ki minket meg akart mindentől fosztani, de fönt van az isten és nem hagy el minket.⁴⁰ Azért is érdekes ez, mert számos más naplóban ez a toposz („medve”) nem bukkan fel, így vélhetően Foris valamiféle konkrét olvasmányélménye köszönhetett vissza. A visszaemlékezés tanúskodik arról is, hogy a derék asztalos erősen szangvinikus természetű lehetett. Ellenkező esetben aligha rögzíti utólag visszaemlékezésében, hogy fegyverrel szándékozott nekimenni egy nőnek. Külön kiemelném szóhasználatát: felbőszült állapotát a „hidegvérű” szóval jellemezte: „... egy lány valami orosz vérű lehetett kezdte mutatni hogy a mi agyuink hogy le verték a kapuját. Tehát én erre annyira hidegvérű[!] lettem, hogy neki szaladtam szuronyt szegezve, de a társaim vissza tartottak. Én azért voltam olyan bosszus, hogy az nagy kár volt neki, hogy a mi agyuink le verték a kapuját, de az nem volt kár, hogy az oroszok leégették ¾ részét a községnek.⁴¹

A Foris-féle visszaemlékezés, műfajából adódóan, valószínűleg tudatosan másoknak is szánt alkotás, annál is meglepőbb a fenti jelenet beágyazása abba. Nem kizárt, ha így van, hogy ebből is fakad hangütésének jellege, ekképp halványan megkérdőjelezhető, hogy a hivatalos propaganda nézeteit erősen tükröző álláspont valóban sajátja volt-e, vagy azt inkább „hivatalból” képviselte. Sokkal valószínűbb azonban, hogy mégis hitt a háború igazságos voltában akkor, amikor sebesülését követően tollat ragadott. Feszítő kérdés ennek tükrében, mint fentebb már történt rá utalás, hogy vajon a későbbiekben változott-e ezen nézete. De ezt sajnos nem áll módunkban megválaszolni források híján.

³⁵ Kulesár: i. m. 69–70. o.

³⁶ Kulesár: i. m. 77. o.

³⁷ Kulesár: i. m. 80. o.

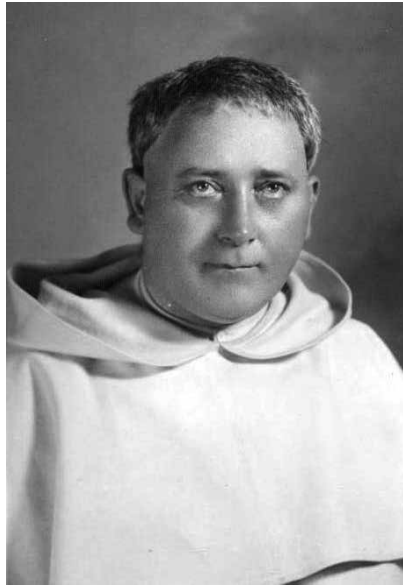
³⁸ Kulesár: i. m. 78–79. o.

³⁹ Kulesár: i. m. 79. o.

⁴⁰ Kulesár: i. m. 70. o.

⁴¹ Kulesár: i. m. 72. o.

4. A domonkos szerzetes emlékezése

Bőle Kornél (1887–1961) domonkos szerzetes *Utaim* című, befejezetlenül maradt visszaemlékezését Vasváron, az ottani domonkos levéltárban őrzik.⁴² között aímű, 1929–1931 között pedig a pesti rendház priorja volt. 1927–1928-ban, majd 1932–1933-ban missziós úton járt Észak-Amerikában (Badalik Bertalannal). A Szent Imre-év (1931) -és az Eucharisztikus Világkongresszus (1938) szónokként is ismert volt.

A tudós, fordító, szónok Bőle Kornél a 19. században megújuló domonkos rend meghatározó alakja volt, hasonlóan rendtársához, Badalik Bertalan (1890–1965) későbbi veszprémi püspökhöz, akit éppen a világháború alatt, 1915-ben ismert meg, és akiről így vallott: „Segítség érkezett augusztus 3-án egy ifjú páter személyében: P. Badalik Bertalan⁴³ érkezett Grazból ide Budapestre. Deo gratias. Amilyen sovány, olyan lelkes és jó képzettségű.”

Naplónak induló írásműve mindinkább visszaemlékezések révén kezdett gyarapodni: afféle

átmeneti műfaj tehát (az alább citált első világháborúra vonatkozó sorokat 1959-ben írta Bőle). A szerzetes hagyatéka nem ismeretlen a kutatás számára,⁴⁴ amerikai naplójából⁴⁵ a közelmúltban jelent meg részlet. E speciális témával jelenleg Máté Anita foglalkozik,⁴⁶ míg az első világháborús élményeket is magába foglaló *Utaim* című írással Gilányi Magdolna.⁴⁷

A – legalábbis formálisan – a háború kirobbanásához vezető, Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen Sarajevóban elkövetett merénylet idején (1914. június 28.) Bőle Kornél 26 évesen mint miséző és áldozó pap teljesített szolgálatot a budapesti Rózsafüzér Királynéja rendházban és

⁴² *Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára. Bőle Kornél hagyatéka.*

⁴³ Badalik Bertalan (1890–1966) 1908-tól a domonkos rend tagja, 1934–1938 között az Osztrák–Magyar Rendtartomány tartományfőnöke, 1938-tól az önálló Magyar Rendtartomány 1. tartományfőnöke, majd 1949-től veszprémi megyéspüspök. 1957-ben internálták, Hejácén élt haláláig.

⁴⁴ Bőle Kornél utazásairól, ezzel foglalkozó naplóiról, visszaemlékezéseiről legutóbb Zágorhidi Czigány Balázs, a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény igazgatója tartott áttekintő előadást a Szerzetesek szekere – 2014. évi Szerzetesi Gyűjteményi Nap (2014. szeptember 17., Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola) című rendezvényen.

⁴⁵ Bőle Kornél: *Missziós élményeim (Amerikai napló 1927/28)*. In: *Tanítvány*, 2013. 3. sz. 62–75. o.; Bőle Kornél: „Mindig beljebb a dolgok ismeretében” (amerikai napló). In: *Tanítvány*, 2013. 4. sz. 77–89. o.

⁴⁶ Máté Anita: *Bőle Kornél amerikai útnaplója – mint történeti forrás*. In: *Tanítvány*, 2013. 4. sz. 90–100. o.

⁴⁷ Gilányi Magdolna: „Krisztusért jártam mindenben követésben” – Bőle Kornél OP: *Utaim*. In: *Turul*, 2015. 1. sz. [megjelenés alatt]; Gilányi Magdolna: *Egy domonkos szerzetes I. világháborús feljegyzései – Bőle Kornél: OP: Utaim*. In: *Tanítvány*, 2015. 2. sz. [megjelenés alatt]. A kéziratok rendelkezésre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondok.

templomban, ahova Szombathelyről helyezték át. 1914 tavaszán épp országos adománygyűjtő útjára indult.

Bőle a hitét mélyen megélő, de a szolgálatát nem a fronton teljesítő hívő emberként írta meg emlékeit a háborúról. Világosan kitapintható annak döbbenete, amikor – sokakkal egyetemben – felismeri 1915-ben, hogy az egy évvel korábban kirobbant öldöklés nem a villámháborús terveknek megfelelően fog véget érni: „Mindig beljebb keveredtünk a világháborúba. Mind kevesebb lett a remény, hogy hamar vége lesz. Sőt, rémület szállta meg hazánkat, amikor a tengely-orosz az osztrák–magyar hadseregre vetette magát, hogy a szorongatott franciáktól elvonja a német haderőt. Az osztrák–magyar hadvezetőség Hötzendorfi Konrád zseniális vezérkari főnökével az élen felfogta a borzalmas orosz hadat, de végül is bekanyarodott az orosz támadások sora már hazánkba, Máramaros felé is.”

Érezhető azonban, hogy a háborús propaganda, a XIX. századi felfogásból táplálkozó, igazságos/hősies háborúba vetett hit meggyökerezett lelkében, kellő elfogultsággal nevezzi zseniálisnak Franz Conrad von Hötzendorft (1852–1925) és borzalmasnak az orosz sereget. Ez a meggyőződés szenved aztán részlegesen csorbát a tényleges szenvedéseket látva: „Bethesda, Gondviselés, Múcsarnok Kórház, Postások kórháza, Zsidó kórház beteg katonái, vak katonák lelki ellátása... Mind-mind ránk szakadt ezekben az időkben. De sok szenvedést, fagyási sebeket, mennyi sok jajt és kínt láttam ezekben az időkben.”

A háborús idők nyers valósága köszönt vissza számára akkor is, amikor Ózdra indulván megtapasztalta, milyen gyanakvással járt a háborús készületség: „Kifelé is küldtek. Ózdra [...] küldött főnököm a nagybőjt folyamán. Bánréven keresztül vitt az utam. Azokban a hetekben, március elején voltak a [...] harcok Przemysl váráért. [...] A vashegyes lándzsafélék, amiket a vár körüli árkokban helyeztek el a mieink, éppen itt Ózdon is készültek. A csendőrség tehát duplán

örkődött azon, ki fordul meg itt. Ezért, amikor erre ismeretlen szerzetesi ruhámban az állomáson sétáltam, az ügyeletes szuronyos csendőr egyszer csak igazolásra szólít fel. Könnyen igazoltam magam, a meghívó pap levelét felé mutatva.”

E tapasztalások azonban nem változtatták meg azon nézetét, amely szerint a háborúban jó és rossz csatázott, hiszen évtizedekkel később fogalmazott úgy például, hogy az oroszok eltiporták Galíciát. A visszaemlékezés néhány egészen jelentéktelen, szinte közönségesnek ható részletet is megőrzött, ki tudja minek köszönhetően? Talán a korábbi feljegyzések, talán a memória játéka folytán: „... megemlítem, hogy amikor a német és osztrák–magyar csapatok a gorlicei áttöréssel az orosz hengert visszafelé görgették, azt mondta a jó öreg, ha visszafoglaljuk Lemberget, fizet egy hordó sört. Lemberg visszafoglalva, a sör nagy ügyel-bajjal, de megszerezve...”

Ugyanakkor mint hívő ember, Bőle a hitben keresett vigasztalást és várt segítséget az égi hatalmaktól: „Minél mélyebbre kerülünk a háborúba, annál jobban igyekszünk Isten felé fordulni, segítséget kérni. Ezért volt május 30-án a budai várból Szent István ereklyéjével le a Bazilikához a Ferenc József hídön és körutakon át. Óriási tömeg. Talán 300 000 ember is volt.”

Összességében a naplóból emlékezéssé alakuló *Utaim* igen sajátos iromány, amely azt látszik igazolni, hogy nem változott Bőle nézete az első világháború igazságos voltáról. De legalábbis nagyon erősen befolyásolták 1959-ben is korábbi írásai, feljegyzései: azok szóhasználata, fordulatai rögzültek és/vagy megjelentek ennyi idő elteltével is. Nem tudott vagy nem akart kellő distanciát tartani.

Érdekes ez azért is, mert az *Utaim* Bőle azon kéziratai közé tartozott, amelyeken a halálát megelőző néhány évben dolgozott. 1953-tól kényszerlakhelyén, Pannonhalmán élve készült feljegyzéseiben ritkán értékelt az elmúltat, az események sorolása/sorakoztatása közepette vetítette vissza tudását egy-egy személyről, élményről.

Az első világháború évei során végzet lelkipásztori, missziós tevékenységében azonban felfedezhetjük a későbbi országjáró prédikátort, aki egyike volt az 1930-as években országszerte „3B” (a jezsuita Bangha Béla, a domonkos Bőle Kornél, a ferences Buttkey Antal) néven ismert szónokoknak.

5. A budapesti pénzügyőr emlékezése

Az ötödik férfi, akinek írását példaként idézem, egy csempészekre vadászó dunai hajón szolgált, egészen addig, míg nem a háború közbeszólt.⁴⁸ Az írás bizonyos Végvári Antal munkája, jelenleg magántulajdonban van.⁴⁹ Ő – saját tanúsága szerint, amelyet gondos kutatással nyilván ellenőrizni lehet és kell – a visszaemlékezés papírra vetésekor a magyar pénzügyőrség nyugalmazott I. osztályú pénzügyőri felügyelője volt, míg korábban „a volt Pancsova–dunai m. kir. pénzügyőri biztos kerület és a János nevű őrhajó utolsó vezetője” volt mint „okleveles kapitány”. (A visszaemlékezésből kiderül, hogy a fenti kerület vezetését Végvári már a háború alatt, 1915. május 15-én vette át és a szerb hatalomátvételig tartotta kézben.)

A kéziratot a datálás tanúsága szerint szerzője Budapesten zárta le 1942 októberében, tehát már a második világháború idején. Ugyanakkor szerencsére nem mulasztotta el azt sem lejegyezni, hogy az emlékiratot nem öletszerűen, hanem kifejezetten a Királyi Pénzügyőrség Múzeuma számára írta, mégpedig felkérésére. Aki pedig felkérte, az Hegedűs József főbiztos volt, a Pénzügyőrség Országos Egyesületének főtitkára, aki ezen egyesület nevében járt el, amikor Végvárit az itt megidézett emlékirat megírására kapacitálta.

Végvári visszaemlékezése bevezetésében leírja, hogy a Száván és a Dunán szolgáló pénzügyőr-hajó, a JÁNOS 1913. évi szolgálatba állítása, a pénzügyőrség határőrizeti munkájában újdonságnak számított, célja pedig természetesen a határ menti csempészet meggátlása volt, ám

⁴⁸ A naplóra nézve: Katona Csaba: Egy pénzügyőr visszaemlékezése: a János őrhajó szolgálatáról 1913–1918-ban a magyar–szerb határon. In: *Bácsország*, 2009. 3. sz. 134–136. o.

⁴⁹ Rendelkezésemre bocsájtságáért Boros Csabának tartozom köszönettel.

III. Hadiszolgálat.

Ésküdtétel.

Az osztrák-magyar Monarchia 1914. július 28. án eléreltől havat ízent Szerbiának.

A katonai határvédeltség, a csendőrség, pénzügyőrség és határrendőrség részére kiadott, ugynevezett „titkos” Utasításban foglaltak alapján a Pancsován szolgálatteljesítő pénzügyőrség, csendőrség és határrendőrség tisztjei és al tisztjei a határüzenet napján, a déli órákban, a csendőrségi lakóház udvarán letették a népfelkelői esküt.

A kir. pénzügyőrség ezzel katonai parancsnokság alá került és megkezdte hadiszolgálatát.

Arvon alparancsnokság.

A Dunapart védelmének könnyítésére Beresztóc között a pancsovai cs. és kir.

a kis hajó nem sokáig láthatta el eredeti feladatát, hiszen alig egy évvel később, 1914-ben kitört az első világháború. A visszaemlékezés gondosan összeállított precíz munka eredménye, tükrözi írója „pénzügyőri” alaposágát, igazi hivatali ember írása. Jelzi ezt egyebek mellett az a részletes tartalomjegyzék is, amelyet Végvári írása végére illesztett be.

E szerint kéziratát (a Bevezetést leszámítva) hat nagyobb fejezetre osztotta, amelyeket római számokkal látott el, megkülönböztetendő őket egymástól. Ezek az alábbiak voltak: I. A határszakasz leírása, II. A határszéli szolgálat, III. A felülvizsgálói eljárás, IV. Hadiszolgálat, V. Összeomlás, VI. JÁNOS órhajó megmentése.

Olvashatunk Pancsova bombázásáról vagy a hajó belgrádi útjairól: ekkor német katonatiszteket szállított. Végvári így írt kézírata végén: „Reményem, hogy a Bevezetésben kitűzött azt a célt, hogy, ennek a két szolgálatnak az ismerete a utókor számára fennmaradjon, ezzel a pénzügyőri Emlékirattal elértem.”

Mint jó hivatalnok, egyfajta merevséggel, emellett pedig elfogultan magyar szemszögből örökítette meg az eseményeket. Mégis, a dicsőség helyett inkább a mindennapok köszönnék vissza, a nyers valóság, még évtizedek távlatából is, ami mutatja, hogy a háborús élmény hatott rá.

Foris írásához képest ez a visszaemlékezés döntően más: jobban kimunkált, tudatosabban előkészített, a legfőbb differencia viszont az, hogy évtizedekkel később született, mint a megidézett események. Ekképp az 1940-es évek fogalmai, szóhasználata stb. erősen nyomot hagytak rajta, jobban átfőrték a leírást.

Kézirat.

A m. kir. pénzügyőrség
és a „János” órhajó
szolgálatára Szerbia határára
békébe háborúban.

1913-1918.

Munkács, Szerbiai katonai ügyosztó.

Írta:

a volt Pancsova-dunai m. kir. pénzügy-
őrségi tisztje, a „János” órhajó utolsó
fő vezetője: Végvári Antal
nyug. t. o. kir. pénzügyi felügyelő.

ÖSSZEKÖZÍTÉS

Fentiek csupán – mindenképp a teljesség igénye nélkül – példa gyanánt szolgálnak ahhoz, hogy lássuk, mennyi feltáratlan forrás, hányféle megközelítés várhat még magára a „nagy háború” kutatása során: öt személyiség öt különféle meglátásaival találkozhattunk (és női napló vagy visszaemlékezés még nem is volt közöttük).

Végezetül még egy szempontot hívnám fel a naplók és visszaemlékezések kapcsán a figyelmet. Ez pedig az a sajátos lehetőség, amely ezen iratokban rejlik a háború történének, jelentőségének minél szélesebb rétegek előtti megismertetése, így az oktatás során. A nagy léptékű megközelítés helyett ugyanis ezek révén lehet igazán közel vinni az adott korszakot a ma emberéhez.

Ha például a háború pusztításáról beszélünk, a számok bizonyos értelemben elfedik a tragédiákat. Mindannyian ismerjük azt a jelenséget, amikor valaki rezzenéstelen arccal, anélkül, hogy látszólag megérintené a hallottak súlyát, hallgatja a televízió előtt ülve, hogy egy-egy természeti katasztrófának, merényletnek stb. hány halálos áldozata van. Sőt az is megesik, hogy ugyanaz, akit nem rendít meg az előző hír, fél órával később egy brazil/mexikói stb. szappanopera egyik szereplőjét őszinte szívvel siratja keserves sorsa miatt.

Miből fakad ez a látszólag érthetetlen jelenség? Abból, hogy a fiktív figurának arca, hangja, személyisége van, érzései vannak, amikhez óhatatlanul kötődni kezd a néző. Ugyanez történik akkor, ha valakit a saját maga által papírra vetett sorok révén megismerünk. Ha tehát egy-egy konkrét személy élményein keresztül látjuk/láttatjuk a háborút, számsorok, hadoszlopok, seregek helyett egyének bukkannak fel.

Háttérbe szorulhat az általánosító, leegyszerűsítő megközelítés („az ellenség”, „a sereg” stb.). Helyette egy-egy személy történetét, életét (családját, lakóhelyét, munkáját stb.) ismerhetjük meg, és ezen életutak megtörését lehet bemutatni. A nagy léptékű narratívák szereplői ilyen módon perszonalizálódnak, nevük, arcuk, egyéni sorsuk „lesz”, kvázi visszanyerik identitásukat, személyiségüket. Márpedig, ahogy fentebb is esett róla szó, egy-egy konkrét személlyel, akinek ismerjük külsejét, szokásait, könnyebb azonosulni és így egyszerűbb megérteni az adott kort, a háború hétköznapjait is – fronton és hátszágban egyaránt.

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

1. Kiadatlan források

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára. XIV. 152. Munczy Lenke iratai. 2. d. 4. tét. Munczy Béla frontnapló.

Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára. Bóle Kornél hagyatéka.

2. Kiadott források és szakirodalom

Aszemélyes történelem forrásai. Szerk.: Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2014. [Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Évkönyve, 20.]

Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Budapest, 1999. 36–37. o.

Bóle Kornél: „Mindig beljebb a dolgok ismeretében” (amerikai napló). In: Tanítvány, 2013. 4. sz. 77–89. o.

Bóle Kornél: Missziós élményeim (Amerikai napló 1927/28). In: Tanítvány, 2013. 3. sz. 62–75. o.

D. Szakács Anita: Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnapló (1916–1917). In: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Fel. szerk.: Márfi Attila. Pécs, 2009. 91–95. o.

Gilányi Magdolna: „Krisztusért jártam mindenben követésgben” – Bóle Kornél OP: Utaim. In: Turul, 2015. 1. sz. [megjelenés alatt]

Gilányi Magdolna: Egy domonkos szerzetes I. világháborús feljegyzései – Bóle Kornél: OP: Utaim. In: Tanítvány, 2015. 2. sz. [megjelenés alatt]

Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. In: Gyáni Gábor: Az elveszített múlt. Budapest, 2010. 12–31. o.

Gyáni Gábor: Levéltári kánon és történetírói tapasztalat. In: Levéltári Szemle, 2008. 3. sz. 4–9. o.

Katona Csaba – Kovács Eleonóra: A személyes emlékezet dokumentumai. In: Turul, 2014. 2. sz. 41–47. o.

Katona Csaba: Egy pénzügyőr visszaemlékezése: a János őrhajó szolgálatáról 1913–1918-ban a magyar–szerb határon. In: Bácsország, 2009. 3. sz. 134–136. o.

Katona Csaba: Naplók és emlékiratok az első világháborúból. In: Tempevölgy, 2014. 4. sz. 69–75. o.

Katona Csaba: Szeriális történetírói kánon és levéltári tapasztalat. In: Levéltári Szemle, 59. (2009) 1. sz. 29–40. o.

Katona Csaba–Kovács Eleonóra: A személyes emlékezet forrásai. In: A történelem segédtudományai I. Genealógia 3. Szerk.: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Vitek Gábor. Bp., 2015. 157–179. o.

Kövér György: A matúra éve. In: Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Budapest, 2014. 1914. 176–192. o.

Kövér György: Az eszlári telkes jobbágy és leszármazottai. In: Családok, családfák, generációk. Szerk.: Bana József – Katona Csaba. Bp.–Győr, 2007. [Mediawave Konferenciák I.] 165–177. o.

Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Budapest, 2014.

Kimentások

a magyarországi kárpátok és a szlovákiai városi németekről
1914-1915

Szá- m	A városi németek				A városi németek	
	név, vagy szólam	név	Léte- je HP	Évek- képe- sége Rozsa	születés helye	Állás
1.	Winkelmann	Károly	380			1915. Zimony
2.	Szabó	Károly	380		M. Kir.	1914. " "
3.	Boros	László	500		Folyas- ka	" "
4.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
5.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
6.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
7.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
8.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
9.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
10.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
11.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
12.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
13.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
14.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
15.	Károly	380			Fenyőhegyi Rd.	" "
16.	6710			780		" "
17.	364			480	M. Kir. Folyas- ka	" "
18.	369			426	Fenyőhegyi Rd.	" "
19.	626			667		" "
20.	4			250		" "
21.	4			250		" "
22.	4			250		" "
23.	14			180	Dyankovai	" "
24.	15			180	Köszvény Rd.	" "
25.	16			180		" "
26.	18			480		" "
27.	403			400		" "
28.	404			400		" "
29.	430			677	Magyar	" "
30.	444			670	Bathaj Rd.	" "
31.	444			670		" "
32.	444			445	Wittgen Rd.	" "
33.	444			580	Bpest	" "
34.	444			714	Délkelet Dunapály	" "
35.	444			703	zala tiszántal	" "
Összesen:				2819	8992	

Összesen: 7 gőzjárat - 5 motoros hajó - 13 vasúti - 1 fűtőgép 3 állomás

Kövér György: Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés. In: Soproni Szemle, 2011. 3. sz. 219–240. o.

Kulcsár Beáta: „Az 1914/15-iki harcunk az oroszal.” Foris Géza háborús visszaemlékezései. In: Pro Minoritate, 2014. 2. sz. 59–84. o.

Majtényi György: Állami segítség vagy erőszakos asszimiláció? Az 1945 utáni roma történelem forrásairól és értelmezéséről. In: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I. Fel. szerk.: Márfi Attila. Pécs, 2005. 121–132. o.

Máté Anita: Bóle Kornél amerikai útinaplója – mint történeti forrás. In: Tanítvány, 2013. 4. sz. 90–100. o.

Nágó Zsuzsa Emese: Roma holokauszt. In: Korunk, 2006. 11. sz. 108–111. o.

Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk.: Z. Varga Zoltán. Budapest, 2003.

Saint-Exupéry, Simone, de: Öt testvér a parkban. S. a. r.: Cerisier, Alban. Budapest, 2003.

Széchenyi István: Napló. Szerk. és bev.: Viszota Gyula. H. n. [Budapest.], 1982.

Takács Tibor: A források tere. In: Élet és Irodalom, 2007. 24. sz. 16. o.

Vágó Márta: József Attila. Budapest, 1978.

Vári András: Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete. In: Korall, 2005. 19–20. sz. 99–131. o.